

ETICKÁ TEÓRIA A MORÁLKA SÚČASNOSTI

Vasil GLUCHMAN

Naša prítomnosť je poznamenaná dynamickými zmenami, ktoré prebiehajú v politickom, ekonomickom a sociálnom živote spoločnosti. Tieto zmeny v rozličnej forme a intenzite sa dotýkajú každého jednotlivca. Odlišne si uvedomujeme tieto zmeny a reagujeme na ne v súvislosti s dňom v okolitom svete. Okrem pozitívnych aspektov, ktoré prinášajú tieto zmeny pre život jednotlivca a spoločnosti, je množstvo negatív, ktoré sme predtým z vlastnej skúsenosti buď vôbec nepoznali, alebo boli len okrajovým javom života spoločnosti a nemuseli sa nás vôbec dotýkať. V tejto súvislosti možno napríklad uvažovať na jednej strane o slobode pohybu a cestovania, slobode vyjadrovania, náboženského presvedčenia atď. No na druhej strane je potrebné si uvedomiť obrovský nárast kriminality, používania drog, nezaměstnanosti atď., čo do značnej miery súvisí s prebiehajúcimi spoločenskými zmenami.

Pri úvahách o sprievodných javoch súčasnosti si často uvedomujeme, že dynamika doby prináša so sebou aj zmenu vzťahov, hodnôt a hodnotovej orientácie človeka dotknutého dobou a jej zmenami. Tieto zmeny sa netýkajú len jednotlivca, ale celej spoločnosti a jej rozličných sociálnych sfér, ako je napríklad aj morálka.

V súvislosti s morálkou doby súčasných zmien sa ozývajú názory, ktoré vyjadrujú svoje znepokojenie nad krízou morálky, jej hodnot, prípadne krízou celej ľudskej civilizácie. V kontexte s týmito názormi vyvstáva otázka, na základe čoho môžeme vôbec uvažovať o morálnej kríze ľudstva ako celku? Akým spôsobom sme schopní zhodnotiť morálny stav celého ľudstva? Zastávam názor, že pri takomto konštatovaní sa dopúšťame neopodstatneného generalizovania a zjednodušovania, pretože na základe určitých konkrétnych prejavov nemorálnosti v správaní a konaní jednotlivcov či skupín ľudí robíme závery dotýkajúce sa morálky celého ľudského spoločenstva. Spolu s Karlom Jaspersom možno v tejto súvislosti uviesť, že z morálneho hľadiska možno posudzovať len jednotlivcov, nie národ alebo dokonca celé ľudstvo. Národ podľa neho nemôže konať mravne alebo nemravné. Tento aspekt môžeme posudzovať len v konaní jednotlivcov ([4],

15-16). Napriek tomu, že Jasper-ov názor má zrejmý historický kontext, ktorý ho dotvára, musíme uznať, že subjektom morálky je obyčajne jednotlivec, alebo malá sociálna komunita, napríklad rodina či pracovný kolektív. V rámci nich je ešte možné diferencovať mieru morálnej viny, prípadne morálnej zodpovednosti. To však nie je možné v prípade národa alebo dokonca celého ľudstva, ktoré nie sú homo-génne celky aj napriek ich určitým spoločným charakterovým črtám (za predpokladu, že vychádzame z názoru, že nám nejde o celé univerzum, a morálku vzťahujeme len na našu Zem). Musíme konštatovať, že nemáme k dispozícii žiadne argumenty pre tvrdenie, že morálka ľudstva je vo všeobecnosti dobrá alebo zlá, prípadne, že je v krízovom stave. Určité tendencie v morálke jednotlivcov alebo skupín, ktoré sú v rozpore s vžitými mravnými normami nie sú argumentom pre tvrdenie o mravnej kríze ľudstva.

Ďalej môže vyvstať otázka na základe čoho možno založiť tvrdenia o kríze morálky? Aké sú vlastne kritéria pre posudzovanie toho či je morálka v kríze alebo nie je? Mnohí zástancovia názoru o kríze morálky môžu argumentovať vzrastom kriminality, brutálnosti a agresivnosti v medziľudských vzťahoch, sebestvom človeka a podobne. Určite majú pravdu, pretože tieto javy sú súčasťou nášho života. Bolo by možné ďalej uvádzať príklady o podvodoch pri privatizácii, o mravnej nezodpovednosti mnohých podnikateľov a o ich morálne pochybnom charaktere atď.

Je potrebné si uvedomiť, že proces transformácie spoločnosti obsahuje v sebe množstvo morálnych konfliktov, ktoré sú neriešené alebo dokonca sú ešte len v latentnej podobe. Lenže morálne konflikty sú integrálnou súčasťou, atribútom bytia a života jednotlivca a spoločnosti, teda súčasťou ľudskej morálky v celom jej historickom vývoji, teda nielen na prelome tisícročí.

Ďalej je žiadúce akceptovať fakt, hoci často aj s neľúbosťou, že zlo je prirodzenou súčasťou nášho bytia a života (Fromm), takisto ako aj dobro. Spinoza napríklad tvrdil, že keby sa človek narodil slobodný, t. j. schopný ovládať svoje afekty, nepotreboval by si vytvárať pojmy dobra a zla ([10], 286). Takisto tvrdil, že dobro a zlo sú produktom človeka a mimo neho neexistujú ([11], 44). Realita sveta okolo nás je taká, že dobro a zlo sú súčasťou nášho každodenného života a dobro sme vlastne schopní pochopiť, uvedomiť a oceniť ho len vďaka tomu, že poznáme zlo. Zlo je integrálnou súčasťou nášho bytia a života aj preto, že môže byť jednak výsledkom

vedomej aktivity, ale aj nevedomej, prípadne náhodnej činnosti či produktom zhody určitých nepredpokladaných okolností. Z toho vôbec nevyplyva, že zlo je nevyhnutné na to, aby sme dokázali oceniť dobro (teleologický prístup). Skôr je potrebné zlo chápať ako prirodzený produkt bytia a života človeka a ľudstva, pretože existencia ľudstva a jeho mravný vývoj je nemysliteľný bez riešenia konfliktu dobra a zla. Úsilie o prekonanie zla v nás a vo svete okolo nás je to, čo nás vedie v smere mravného vývoja ľudstva, t. j. k realizácii hu-mánosti vo svete, čiže k uskutočňovaniu práv človeka a ochrane ľudskej dôstojnosti.

Bolo by utopistické očakávať, že v procese prekonávania zla, prípadne riešenia konfliktu dobra a zla, ľudstvo raz navždy vykorení všetko zlo. Práve naopak, v súvislosti s vedeckým a technickým pokrokom ľudstva človek vytvára stále nové, modernejšie a rafinovanejšie formy zla. Lenže na druhej strane rastie a silnie aj opačná tendencia, t. j. s vedeckým a technickým pokrokom, ale najmä v súvislosti s potrebou stále znova a znova riešiť večný konflikt dobra a zla, človek vynachádza nové formy a prostriedky boja proti zlu, rozširuje horizont či škálu objektov, na ktoré zameriava svoju pozornosť pri realizácii dobra. Možno tu uviesť napríklad rozširujúce sa formy altruistického správania sa voči zdravotne a sociálne slabším členom spoločnosti a ľudského spoločenstva vôbec.

Zmyslom tohto úsilia pri riešení konfliktu dobra a zla je zachovať prevahu dobra nad zlom v živote jednotlivca, ale najmä sociálnej komunity a predovšetkým v spoločnosti a celej ľudskej civilizácii. Prirodzenou a nevyhnutnou súčasťou boja proti zlu je potreba brániť a zbavovať sa tragických a katastrofálnych prejavov zla, ktoré sú popieraním samotnej ľudskej existencie a jej podstaty, ako sú napríklad sadizmus, genocída, mučenie, brutalita atď.

Keď porovnáme súčasnosť a minulosť z hľadiska konfliktu dobra a zla, vyvstáva nám otázka: o čo je lepšia či horšia naša doba v porovnaní s dobami minulými? Prvotný rozdiel určite spočíva v tom, že súčasné formy zla vďaka vede a technike bezprostredne alebo sprostredkované môžu sa dotknúť oveľa väčšieho počtu ľudí ako to bolo v minulosti. Lenže vzhľadom k vtedajším schopnostiam vedy a techniky je diskutabilné, do akej miery boli morálnejšie také historické udalosti, ako bolo napríklad krvavé potlačenie Spartakovho povstania otrokov v starovekej Rímskej ríši či dobyvačné vojny Rímskej ríše, ďalej napríklad krížiacke výpravy proti pohanom do Svätej zeme, inkvizíčné

súdy, vyvražďovanie domorodého obyvateľstva v Severnej a Južnej Amerike atď. Keby sme chceli byť dôslední, musíme potom konštatovať, že ľudstvo sa nachádza v morálnej kríze už odvtedy, čo si vytvorilo prvé morálne pravidlá a normy na reguláciu svojho života. Lenže morálka nevznikla preto, aby bol človek usvedčovaný v priebehu celej uvedomelej existencie ľudstva z toho, že je nemravný, teda zlý.

Človek v minulosti rovnako ako aj v súčasnosti je schopný zla, no s tým rozdielom, že dôsledky aspoň približne porovnateľných činov z minulosti a súčasnosti sú vlastne neporovnateľné, čo súvisí hlavne s rozvojom vedy a techniky. V určitom zmysle je to teda závislé aj od schopností človeka vymýšľať nové formy a prostriedky na konanie zla. To platí v plnej miere na celú existenciu ľudstva, čiže človek minulosti nebol mravnejší než je človek súčasnosti, prípadne naopak. Stav morálky určitej doby, prípadne jej porovnanie s inou dobou nie je možné uskutočniť bez toho, aby sme porovnali aj schopnosť človeka konať dobro v rozličných obdobiach jeho mravného vývoja. Keď zoberieme do úvahy, že človek prešiel vývojom od stavu, keď bol kanibalizmus považovaný za prirodzený jav, cez podobný stav akceptácie otroctva, nevoľníctva, dešpektu voči ženám, chorým, starým a slabým ľudom až k súčasnému stavu rešpektovania všetkých foriem živej a neživej prírody, je potom možné minimálne konštatovať, že jeho mravný vývoj až do súčasnosti je odrazom jeho poznania a uvedomenia si potreby rešpektovania aj iných foriem bytia a života pre zachovanie svojej vlastnej existencie.

Konštatujem to napriek tomu, že najmä vo vzťahu k ohrozeniu životného prostredia súčasnosť možno prirovnať v určitom zmysle k potápajúcemu sa Titanicu, na palube ktorého hrá hudba a cestujúci sa veselo zabávajú. Som presvedčený, že aj napriek tejto vážnej hrozbe, ktorá má aj mravný rozmer, ľudstvo je schopné sa zachrániť práve vďaka ešte fungujúcemu pudu sebazáchovy. Albert Schweitzer už dávno prirovnal situáciu našej doby ku koňovi, ktorý sa zmieta spútaný v liacach ([9], 308). Východisko podľa neho spočíva v zmene zmýšľania súčasného človeka, ktorého myslenie, správania a konanie je poznamenané povrchnosťou. V mnohom možno súhlasiť so Schweitzerovým názorom, že súčasnosť je poznamenaná mravnou povrchnosťou, keď základom jeho stanoviska bola myšlienka o nevyhnutnosti uvedomenia si hlbokjej zakotvenosti etiky a morálky v bytí a úcte k životu. V kontexte súčasnosti nepredpokladám, že je možné radikálne zvrátiť vývoj a zmý-

šľanie človeka a ľudstva. Skôr sa domnievam, že k čiastočnej a najmä postupnej zmene v pohľade na bytie a život človeka môže dôjsť až v súvislosti s bezprostrednou blízkosťou veľkej ekologickej katastrofy, ktorá by ohrozovala takmer celé ľudstvo. Vtedy, domnievam sa, je možné, aby sa presadil pud sebazáchovy človeka a ľudstva, ktorý môže byť vyjadrený v nevyhnutnosti spolupracovať na záchrane bytia a života človeka na zemi, čo je vlastne možné len pri zachovaní živej a neživej prírody. Predpokladám, že zvíťazí uvedomenie si nevyhnutnosti rozumnej spolupráce ľudí (rozumný egoizmus) nad ich psychologickým a etickým egoizmom.

Pri porovnávaní morálnosti človeka minulosti a súčasnosti je potrebné si uvedomiť, že napriek mnohým ich spoločným črtám, je podstatne odlišná miera požadovanej morálnej zodpovednosti konajúceho mravného subjektu súčasnosti, čo súvisí predovšetkým s veľkými rozdielmi medzi možnými dôsledkami minulých a súčasných konaní a rozdiely v množstve dotknutých objektov, prípadne subjektov konania súčasného človeka na rozdiel od konania človeka minulosti.

Zväčšujúci sa tlak na mieru morálnej zodpovednosti mravného subjektu je výsledkom rozvoja vedy a techniky, no najmä vplyvov možných dôsledkov na ďalšiu existenciu ľudstva. S tým súčasne rastie aj uvedomenie si mravnej zodpovednosti človeka súčasnosti, i keď možno, že tento vzrast zodpovednosti nie je adekvátny potrebám doby. V skutočnosti uvedomenie si mravnej zodpovednosti jednotlivcov a ľudstva ako celku nikdy nemôže byť adekvátne požadovanej miere zodpovednosti, čo je výsledkom rozdielov v sociálnom, hospodárskom, ekonomickom, kultúrnom, politickom a duchovnom vývoji ľudstva v rozličných častiach sveta.

Dosiahnutie maximálne možnej miery morálnej zodpovednosti mravného subjektu nie je možné okrem iného aj preto, že nie sme schopní predvídať všetky možné dôsledky našich rozhodnutí a konaní. Platí to pre dejiny ľudstva vo všeobecnosti. Na základe toho, že napriek rastúcej zodpovednosti človeka a ľudstva ako celku uvedomenie si mravnej zodpovednosti za dôsledky nášho konania nie je maximálne, nie je možné odvodzovať závery o mravnej kríze, prípadne o prehlbujúcej sa kríze ľudskej civilizácie. Zastávam názor, že je dôležitejšie a potrebnéjšie formulovať princíp mravnej zodpovednosti a jeho uvedomovanie si ako súčasť nášho rozhodovania a konania, než všeobecné konštatovania o mravnej kríze ľudstva.

Príkladom toho, že ľudstvo si v stále väčšej miere uvedomuje svoju mravnú zodpovednosť za dôsledky svojho konania, je aj posun, ktorý nastal v priebehu mravného vývoja ľudstva pri formulovaní objektu a subjektu morálky.

V súvislosti s krízou morálky je uvádzaná kríza mravných hodnôt ako charakteristická črta tohto stavu, v ktorom sa vlastne v súčasnosti nachádzame. Podobne ako predtým, aj teraz sa pýtam: na základe čoho, akého kritéria sme schopní posúdiť mravné hodnoty súčasnosti, porovnať ich s mravnými hodnotami v minulosti ľudstva a urobiť záver, že jestvuje kríza morálky a jej mravných hodnôt? Má niektorá autonómna filozoficky založená etická koncepcia absolútne platnú hodnotu, ktorá by mohla slúžiť ako objektívne kritérium pre posudzovanie mravných hodnôt minulosti a súčasnosti? Domnievam sa, že musíme pripustiť, že všetky hodnoty, aj tie, ktoré sú všeobecne akceptované, prípadne univerzálne prechádzajú vývojom v priebehu rozličných historických období ľudstva, viac či menej odrážajú charakter doby, v ktorej sa nachádza ľudstvo, teda strácajú možnosť stať sa nejakým absolútne platným kritériom pre posudzovanie iných mravných hodnôt, prípadne morálky konkrétnej doby vôbec. Neznamená to, že neexistuje akákoľvek možnosť porovnania týchto mravných hodnôt v priebehu vývoja ľudstva. Skôr ide o to, aby sme si uvedomili, že mravné hodnoty sú poznamenané vplyvmi poznania a skúseností ľudstva v priebehu jeho vývoja. Porovnanie mravných hodnôt v rozličných obdobiach historického vývoja ľudského spoločenstva je potom viac - menej relatívnym posúdením týchto hodnôt z určitého hľadiska, ktoré je ovplyvnené poznaním, skúsenosťou a záujmami hodnotiaceho subjektu. Nedomnievam sa, že je možné situovať kritérium pre posudzovanie morálky a mravných hodnôt mimo samotnej morálky, čiže mimo človeka, ako to bolo napríklad v takých klasických etických koncepciách ako boli Spinozova a Kantova etika. Napriek tomu, že v oboch koncepciách je veľmi dôležitá úloha človeka, predovšetkým v rovine mravného poznania a následne aj mravného konania, u Spinozu najvyššie dobro spočíva v intelektuálnej láske k bohu, a to je vlastne kritérium mravnosti človeka ([10], [11]). Podobne u Kanta je to schopnosť človeka konať mravnú povinnosť vyplývajúcu z apriórne daného mravného zákona ([5], [6]). Keď chápeme morálku ako fenomén, v ktorom má človek rozhodujúcu úlohu ako subjekt a aj jeho úloha objektu morálky je veľmi podstatná, potom by bolo možné použiť ako kritérium pre

posudzovanie, prípadne pre porovnávanie mravných hodnôt v rozličných obdobiach vývoja ľudstva práve realizáciu humánosti, teda úsilie o zachovanie hodnoty ľudského života, práv človeka a úsilie o ochranu ľudskej dôstojnosti. Aj toto kritérium považujem za značne relatívne, bez nároku na možnosť postihnúť celú problematiku morálky. Keď pripustíme, že môžeme prostredníctvom neho postihnúť mnohé podstatné aspekty morálky, potom dospejeme k veľmi zaujímavému záveru, že ľudstvo urobilo v priebehu svojho vývoja podstatný pokrok pri realizácii humánosti, teda v procese uskutočňovania úsilia o zachovanie života, práv človeka a ochrany ľudskej dôstojnosti.

To vôbec neznamená, že v tomto smere, t. j. v oblasti uskutočňovania humánosti v ľudskom spoločenstve nejednajú žiadne významnejšie problémy. Je ich dosť, o čom svedčia správy mnohých medzinárodných inštitúcií, ktoré sa zaoberajú skúmaním týchto otázok, a ktoré v mnohých prípadoch burcujú svetovú verejnú mienku proti porušovaniu ľudských práv a na ochranu životov ľudí. Napriek tomu sa domnievam, že prevládajúcou tendenciou mravného vývoja človeka súčasnosti je realizácia humánosti v živote ľudského spoločenstva. Túto tendenciu považujem za rozhodujúcu líniu vývoja človeka a ľudského spoločenstva z morálneho hľadiska v súčasnosti a blízkej budúcnosti

Na druhej strane by však bolo možné uviesť vzrast počtu rozvodov, rozpadu manželstiev, používania drog, brutálnych trestných činov, interrupcií atď. ako príklad toho, že skutočne existuje kríza mravných hodnôt v súčasnosti. Zastávam názor, že tieto fakty by mohli skutočne svedčiť o kríze mravných hodnôt a mravnej kríze vôbec, ale len vtedy, keby sme vylúčili akýkoľvek vplyv rozvoja vedy a techniky a vôbec rozvoja ľudského spoločenstva. Keďže vytvoriť takýto statický stav v živote ľudstva nie je možné, tak, ako nie je ani možné vrátiť sa späť, treba posudzovať aj tieto fakty z hľadiska toho, že sú výsledkom zmien, ktoré prebiehajú na mnohých úrovniach života ľudstva a v rozličných formách sa dotýkajú konkrétnych ľudí.

V tomto kontexte je potom celkom prirodzené, že v procese spoločenských zmien v súvislosti s realizáciou humánosti v živote ľudského spoločenstva dochádza aj k zmene postavenia a uvedomenia si ženy, čo sa môže premietat' aj do jej požiadavky na kvalitatívne novú podobu manželských a partnerských vzťahov. To sa prejavuje aj na súčasnom stave rozvodov. Podobne sa v súčasnosti mení aj úloha rodiny, pretože dominantnou

sa často stáva jej ekonomická funkcia na rozdiel od výchovnej funkcie v minulosti.

Na základe toho chcem konštatovať, že tento vývoj, ktorý prebieha v oblasti morálky a mravných hodnôt je logickým výsledkom zmien, ktoré prebiehajú v živote ľudského spoločenstva. Je to integrálna súčasť života a bytia ľudstva v súčasnosti. Neznamená to, že tieto fakty by sme mali odovzdane prijímať a konštatovať, že to, čo je, je jediné správne. V úsilí ľudstva musí dominovať predovšetkým snaha o hľadanie a realizáciu stále nových foriem humánnosti v procese boja za zachovanie života, práv človeka a ochranu ľudskej dôstojnosti, čo je možné uskutočniť len prehlbovaním a rozširovaním foriem úsilia o zachovanie živej a neživej prírody. Z toho hľadiska je potom potrebné pristupovať aj k takým formám ľudskej činnosti ako je brutalita a agresivita v medziľudských vzťahoch. Napriek mnohým zmenám, ktorými ľudstvo v poslednom období prechádza, treba konštatovať, že vražda je vždy považovaná za mravné zlo. V tejto súvislosti zastávam názor, že v záujme humanizácie medziľudských vzťahov a ochrany spoločnosti a jej členov pred násilím a brutalitou, v rámci boja proti tragickým formám mravného zla, je možné v mimoriadnych prípadoch považovať aj absolútny trest (trest smrti), za správny a mravne zdôvodniteľný. (Mám tu na mysli pojem správny v kontexte rozlišovania medzi správnym a nesprávnym, prípadne morálnym a nemorálnym, čo som vysvetľoval vo svojich predchádzajúcich prácach.)

V tomto procese riešenia mravného konfliktu dobra a zla pripadá veľmi významná úloha spoločnosti, štátu a ich sociálnym inštitúciám. Ľudské spoločenstvo vo svojich jednotlivých formách má väčšiu nádej na úspech morálky v konflikte dobra a zla vtedy, keď v spoločnosti vládne pozitívna atmosféra, ktorá vytvára predpoklady na to, aby morálnosť bola odmenená a nemorálnosť aspoň verejne odsúdená, keď už nie potrestaná ([7], 245).

Úvahy o kríze mravných hodnôt pravdepodobne súvisia aj s tým, že ľudstvo prechádza procesom dynamických zmien, v rámci ktorých určité hodnoty (staré, ako ich nazýva I. Hodovský ([3], 8) strácajú svoju atraktivnosť, teda aj význam v živote človeka a spoločnosti a vznikajú nové hodnoty, ktoré určitým spôsobom sú reflexiou nových pomerov, v ktorých žije ľudstvo a reflexiou zmien, ktorými prechádza. Vystáva tu problém v súvislosti so schopnosťou mnohých ľudí akceptovať tieto nové hodnoty a pochopiť ich ako logický a prirodzený výsledok vývoja ľudského spoločenstva. Z

hľadiska starých hodnôt nové hodnoty prinášajú niečo, čo je neznáme, čiže môže vzbudzovať aj oprávnené pochybnosti či neistotu. Tento proces premeny hodnôt je prirodzený a I. Hodovský upozorňuje na to, že pre správne pochopenie procesu premeny hodnôt musíme konkretizovať čo a ako sa mení ([3], 23).

Najdôležitejšou paradigmou a zároveň najväčším problémom je uznať a akceptovať fakt plurality hodnôt, čo podľa môjho názoru práve zodpovedá stavu a úrovni mravného vývoja ľudstva, ktorý veľmi úzko súvisí s realizáciou myšlienok humánnosti.

V súčasnosti prebieha v slovenskej spoločnosti, ako aj v ďalších krajinách strednej Európy, prirodzený proces transformácie hodnôt a ich obsahu, teda aj proces transformácie mravných hodnôt. Príkladom toho môžu byť aj výsledky sociologického výskumu medzi slovenskými vysokoškólákmi, ktoré ukázali, že v dôsledku politického a ideologického manipulovania obsahu mravných ideálov v minulosti došlo k strate viery v spoločensky orientované mravné ideály, ale zároveň slovenská vysokoškolská mládež neverí ani v silu mravného ideálu jednotlivca a jeho schopnosť pracovať v prospech spoločnosti.

Na druhej strane však sociologický výskum odhalil, že mravné základy tejto časti slovenskej spoločnosti sú založené na viere v také mravné hodnoty ako je rodina, láska, priateľstvo, spolupráca atď. Z toho možno odvodiť, že to vytvára predpoklady pre rozvoj týchto hodnôt v nových pomeroch a na základe toho aj predpoklady pre formovanie nových hodnôt, ktoré by zodpovedali požiadavkám plurality hodnôt v súčasnosti.

V súvislosti s tým vyvstáva úloha pre oblasť mravnej výchovy dokázať akceptovať fakt plurality hodnôt a hodnotových systémov a v tomto smere pôsobiť aj v procese výchovy mládeže. Základným predpokladom akceptácie plurality hodnôt a hodnotových systémov je, že vychádzajú z rešpektovania a realizácie myšlienok humánnosti. Veľmi dôležitým momentom pre pochopenie plurality hodnôt ako prirodzeného stavu mravného vývoja ľudstva je uvedomenie, akceptácia a rešpektovanie faktu sformulovaného napríklad W. Lillim, J. Piagetom alebo L. Kohlbergom, že jednotlivé časti ľudského spoločenstva, ale aj jeho jednotliví členovia, môžu sa paralelne nachádzať na rozličných stupňoch mravnej vyspelosti.

Z nerešpektovania tohto faktu potom nám môžu vznikať úvahy o kríze morálky, kríze mravných hodnôt, odmietanie plurality hodnôt a útoky proti

relativizmu ako signifikantnému príznaku tejto krízy. Na ľudstvo ako celok a ani na jeho jednotlivých členov však nie je možné použiť jediné univerzálne kritérium pri ich posudzovaní a formulovaní mravných požiadaviek voči nim, pretože ľudstvo netvorí homogénny celok.

Uznanie plurality, ktorá súvisí s rozdielnosťou mravnej vyspelosti ľudstva a jeho príslušníkov vlastne znamená, že musíme akceptovať aj relativistické stanoviská, ktoré vyplývajú z plurality východiskových pozícií. Relativizmus hodnôt a postojov nemusí nevyhnutne znamenať nihilizmus alebo skepticizmus, pretože to môže byť plne zdôvodnená a opodstatnená forma vyjadrenia určitého stupňa mravného poznania a mravnej vyspelosti jednotlivca. Od tejto filozoficky a eticky zdôvodnenej pozície relativizmu je potrebné striktné odlíšiť formálne analogickú pozíciu, ktorá je v skutočnosti len živelným postojom jednotlivca a nesúvisí s jeho mravným sebauvedomením, ale skôr naopak, je výsledkom nedostatočného mravného sebauvedomenia daného jednotlivca.

V kontexte úvah o morálnej kríze ľudstva, prípadne úvah o kríze mravných hodnôt je potrebné morálku chápať ako vnútorne dynamicky vyvíjajúci sa spoločenský fenomén, ktorý funguje značne nezávisle na etickej teórii. Z hľadiska toho potom názor o morálnej kríze môže byť aj výsledkom „nesprávne nastavenej optiky“ či „nesprávneho uhla pohľadu“ na otázky morálky. Môže to byť výsledok hodnotenia z pohľadu etickej teórie zakotvenej v historickej skúsenosti ľudstva, prípadne môže to byť názor z hľadiska určitého kozmického, transcendentálneho či mimoludského univerzalizmu, ktorého základy sa v súčasnosti drobia, rozpadávajú a táto pozícia stráca sily. Teda úvahy o morálnej kríze môžu byť v určitom zmysle aj svedectvom o kríze určitej etickej teórie, ktorej sa rozpadáva jej univerzálny hodnotový systém, prípadne systém univerzálne platných princípov a noriem, na ktorých doteraz formulovala svoju teóriu morálky a morálny ideál odtrhnutý od reálneho života a sveta. Príkladom takého prístupu k morálke sú napríklad aj vyjadrenia Heleny Rozinajovej v knihe *Etika hetero-sexuálnych vzťahov*, kde autorka konštatuje, že „morálka pohlavného života prikazuje, aby sa pohlavný život uplatňoval iba v manželstve. Podľa toho je pohlavný život pred manželstvom ...nemorálnym“ ([8], 41), prípadne môžeme spomenúť ešte záver, ktorý jej vyplynul z uvedenej premisy, a ktorý vlastne zodpovedá úvahám o kríze morálky: „Keby sme pohlavný život neviazali na manželské spolužitie, znamenalo by

to, že každý dospelý muž a žena by mohli spolu pohlavne žiť, pretože spĺňajú podmienky fyzickej, psychickej a sociálnej zrelosti. Tým by sa otvorila cesta voľnej lásky, promiskuite, ba i prostitúcií. Uvedenie takejto teórie do života by znamenalo úpadok mravov, úpadok jednotlivcov i spoločnosti“ ([8], 48). Avšak v rámci spomínaného sociologického výskumu medzi slovenskými vysokoškolákmi, 77% respondentov výskumnej vzorky sa vyjadrilo, že predmanželský sex je pre nich v rozličnej miere morálne akceptovateľný. V nadväznosti na tieto výsledky a východiská, ktoré sformulovala H. Rozinajová, sú potom celkom pocho-piteľné konštatovania o kríze. Je však potrebné uvažovať nad tým, či ide o krízu morálky alebo krízu určitej etickej teórie.

Príčina krízy týchto etických teórií môže spočívať okrem iného aj v tom, že stále chápú ľudstvo ako homogénny celok, odmietajú brať do úvahy podstatné rozdiely v mravnom vývoji človeka a nárokuje si na platnosť svojich hodnôt a noriem voči celému ľudskému spoločenstvu. Prejavy morálky a mravných hodnôt, ktoré sú protikladné týmto nárokom, sú potom charakterizované ako prejavy mravnej krízy. Ďalšou príčinou takýchto úvah môže byť aj skutočnosť, že etická teória si zvolila nevhodné východiská, ktoré svojou extrapoláciou do nových podmienok strácajú svoju schopnosť reálne postihovať pomery doby a života ľudstva v nej. Z hľadiska toho aj hľadanie, prípadne poznanie toho, čo je dobro a zlo musí zohľadňovať i historickú skúsenosť ľudstva, ale predovšetkým musí byť dobovo adekvátne, pretože na základe toho je potom formulované aj to, čo je správne a nesprávne. Nezabúdajme na to ani pri posudzovaní stavu morálky súčasnosti a uvedomme si to skôr ako vyslovíme súd o morálnej kríze ľudstva.

Mravný vývoj ľudstva nie je priamočiary proces, pretože je c charakteristický zložitým a neustálym konfliktom dobra a zla na jednej strane a na druhej strane úsilím o riešenie tohto konfliktu. V tejto súvislosti sa nedá uvažovať o periodicite cyklov mravnej krízy, keď prevláda zlo nad dobrom, napríklad v priebehu vojen, pretože tie sú vlastne permanentným javom života ľudstva. Zlo je teda stále prítomné, raz je zjavnejšie, inokedy menej, raz sa výraznejšie prejavuje v jednej časti sveta, inokedy zase v ďalšej, teda nie je možné hovoriť o nejakej mravnej kríze ľudstva, ale je to skôr neschopnosť nájsť primeranú teoretickú, no najmä praktickú odpoveď ľudstva na existujúcu situáciu.

Jednou z foriem krízy etiky bola aj metaetika kvôli jej odtrhnutosti od reálnych morálnych problémov jednotlivca, prípadne neskôr úsilie teoretickej etiky zamerané na vznešené čisto filozofické hľadanie dobra, pravdy a spravodlivosti, bez súvzťažnosti s morálnou praxou každodenného života.

Mnohí autori, napríklad T. van Willigenburg, J. Vorstenbosch, A. Baier, Ch. Noble poukazujú na to, že etická teória ako celok, alebo jej jednotlivé formy, nie sú schopné poskytnúť adekvátnu odpoveď na morálne problémy dneška ([1]; [12]; [13]). J. Vorstenbosch vidí príčinu tohto stavu v tom, že súčasná teoretická etika, prípadne morálna filozofia sa nachádza „vo veži zo slonoviny“, ktorej krása a vznešenosť bráni vidieť reálne mravné problémy každodenného života jednotlivca ([12], 36). T. van Willigenburg v podobnom duchu konštatoval, že klasické etické teórie často v sebe obsahujú morálnu skúsenosť ľudstva dlhých tisícročí, ale nemusí to byť postačujúce pre riešenie morálnych otázok súčasnosti. Jednou z príčin tejto odtrhnutosti etickej teórie od životnej reality môže byť úsilie mnohých etikov odchovaných klasickými etickými teóriami nájsť jedinu správnu, univerzálnu etickú teóriu, ktorá by bola schopná odpovedať na všetky morálne otázky človeka a dávať mu jasný návod na riešenie jeho morálnych problémov každodenného života. Podľa Willigenburga však problém týchto etických teórií spočíva okrem iného v tom, že sa domnievajú, že ochrániť morálku a morálny život jednotlivca možno akceptovaním, prípadne formulovaním morálnych princípov a pravi-diel s absolútnym alebo takmer absolútnym statusom. Podľa jeho názoru je to však absurdné ([13], 164). V tomto kontexte potom odmietnutie absolútnosti určitých princípov a pravidiel je považované za príznak mravnej degenerácie a krízy jednotlivca, sociálnej komunity, národa alebo ľudstva ako celku.

Takéto pokusy v rámci etiky obyčajne prehliadajú fakt, ktorý som už viackrát spomenul, t. j. ľudstvo nemôžeme chápať ako jeden mravný subjekt a príslušníci ľudského rodu sa nachádzajú na rozličných stupňoch mravného poznania a mravnej vyspelosti. Už len z toho dôvodu strácajú pokusy o sfornovanie univerzálnej etickej teórie nádej na úspech.

Veľmi často dochádza v etike, predovšetkým v teoretickej etike, ku konštruovaniu ideálnej morálky a jej zdôvodňovaniu, ale bez toho, aby sme poznali to, čo je. Lenže bez dôkladného poznania súčasnej morálnej reality vznikajú utopické projekty o ideálnej morálke. Zastávam názor, že úlohou etickej teórie nie je formulovať maximalistický a perfekcionista model

mravnej dokonalosti človeka na prelome tisícročí, ale model, ktorý je založený predovšetkým na reálnych možnostiach človeka. Teda model, ktorý formuluje také kritéria a ideály mravnosti, ktoré sú dosiahnuteľné pre väčšinu ľudí. V opačnom prípade je celkom pravdepodobné, že úsilie takejto etickej koncepcie môže byť dokonca kontraproduktívne, t. j. môže demotivovať človeka v jeho úsilí byť mravný. Netreba odtrhávať etiku od života aj formulovaním nedosiahnuteľných mravných ideálov. V tejto súvislosti možno do určitej miery súhlasiť s názorom A. Schweitzera, ktorý napísal, že abstrakcia je smrťou etiky, pretože etika je živý vzťah ku konkrétnemu životu ([9], 346). Musíme si podobne spoločne s M. Dokulilom uvedomiť, že našim cieľom je životná prax a nie rozpačitá teória ([2], 78).

Na základe týchto konštatovaní o stave etickej teórie a trendoch jej vývoja vo svete musíme konštatovať, že stav súčasnej etiky na Slovensku je povážlivý. Zo sociálne-inštitucionálneho hľadiska je etika na pokraji spoločenského záujmu a často ešte pretrváva pozícia akoby etika nemohla prekročiť horizont daný jej svojho času filozofiou. Z toho vyplýva aj slabosť jej odbornej základne, ktorá by sa mohla podieľať na rozvoji etiky na Slovensku. Neexistuje žiadne pracovisko na úrovni Slovenskej akadémie vied alebo vysokých škôl na Slovensku, ktoré by integrovalo širšiu odbornú základňu na výskum etických a mravných otázok súvisiacich s dynamickými zmenami v súčasnosti na Slovensku, ale aj v celej strednej Európe.

V súvislosti s obsahovým zameraním rozvoja etiky na Slovensku je potrebné konštatovať, že skutočne sme dosť často odtrhnutí od životnej reality a ignorujeme aktuálne podmienky doby, čo možno súvisí aj so spoločenskými pomermi na Slovensku. Súčasná etika na Slovensku sa nezaobrá skúmaním, interpretáciou či rekonštrukciou morálnej skúsenosti a aktuálnych morálnych hodnôt nášho súčasníka s ohľadom na jeho každodennú skúsenosť. Vyplýva to z toho, že takmer úplne je zanedbané skúmanie sociologického rozmeru morálky a využívanie empirických údajov pri formulovaní morálneho modelu spoločnosti na prelome tisícročí.

Je prirodzené, že teoretická etika nemá nástroje na priame ovplyvňovanie morálky spoločnosti, čo vlastne nie je ani jej prvoradá úloha. Lenže predpokladom toho je vôbec existencia takýchto modelov, ktoré by potom mali byť realizované cez nástroje sociálneho manažmentu spoločnosti, a to prostredníctvom teoreticky (eticky) pripravených praktikov (expertov) v oblasti

riadenia, ale aj v oblasti mravnej výchovy či pri riešení mravných problémov napríklad v zdravotníctve, medicíne, podnikaní atď.

Prikladom slabosti etickej teórie na Slovensku je aj neschopnosť hľadať a ponúkať novú odpoveď na otázku prečo byť mravný, ktorá by zodpovedala súčasným podmienkam a požiadavkám doby. Potom je považované za celkom prirodzené, že pod názvom etická výchova je realizovaný kurz psychológie správania a realizujú ho najmä psychológovia, prípadne ľudia, ktorých príprava je zabezpečená predovšetkým na základe psychológie.

Keby sme mali posudzovať schopnosti etikov a etickej teórie na Slovensku podľa toho, ako dokážu byť nápomocní pri hľadaní riešení morálnych problémov súčasnosti, tak sa domnievam, že realita vyjadruje silu a možnosti existujúceho odborného zázemia na Slovensku.

Z toho hľadiska by mohlo byť pre budúcnosť podnetné, že na FF PU v Prešove pripravujeme päťročné magisterské štúdium etiky a v súvislosti s tým dúfajme, že sa podarí vytvoriť kolektív ľudí, ktorí by mohli v budúcnosti v tomto smere významnejšie prispieť k rozvoju etiky ako výrazne interdisciplinárneho odboru založeného na autonómnosti etiky aj vo vzťahu k filozofii, a to predovšetkým kvôli problematike aplikovanej etiky.

Literatúra:

- [1] De LEEUW, J. F.: Anti-Theory in Ethics: „Much Ado about very Little?“ In: Societas Ethica. Jahresbericht 1990. Hannover, Societas Ethica 1990, s. 135 – 137;
- [2] DOKULIL, M.: Deklarace diferentnosti hodnot a relevance její míry. In: Svobodná společnost - svobodná morálka. Olomouc, PdF UP 1995, s. 74 –80;
- [3] HODOVSKÝ, I.: Proměna hodnot? Olomouc, PdF UP 1993;
- [4] JASPERS, K.: Otázka viny. Praha, Mladá fronta 1991;
- [5] KANT, I.: Kritika praktického rozumu. Bratislava, Spektrum 1990;
- [6] KANT, I.: Základy metafyziky mravů. Praha, Svoboda 1990;
- [7] LILLIE, W.: An Introduction to Ethics. London, Methuen 1966;
- [8] ROZINAJOVÁ, H.: Etika heterosexuálních vztahov. Bratislava, SPN 1989;

- [9] SCHWEITZER, A.: Kultúra a etika. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986;
- [10] SPINOZA, B. B.: Etika. Bratislava, Pravda 1987;
- [11] SPINOZA, B. B.: Krátké pojednání o bohu, člověku a jeho blahu. Praha, ČAVU 1932;
- [12] VORSTENBOSCH, J.: Four Ways of Living the Ivory Tower – Perspectives on Research in Applied Ethics. In: R. Heeger - T. van Willigenburg (eds.): The Turn to Applied Ethics. Kampen, Kok Pharos Publishing 1993, s. 36 – 50;
- [13] van WILLIGENBURG, T.: Inside the Ethical Expert. Problem Solving in Applied Ethics. Kampen, Kok Pharos Publishing 1991.